

УДК 657.212

ЛЕНКО І. В.^{1*}, КОЛЕСНІЧЕНКО А. С.²

1* студент 2го курсу (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальність 071 «Облік і оподаткування», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», e-mail: lenkoivan1999@gmail.com

2 к.е.н., доцент, доцент каф. «Бізнес-аналітики, обліку і готельно-ресторанної справи», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», e-mail: anastasihpi@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5007-9082

ПОНЯТТЯ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ТА ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЇЇ РЕГУЛЮВАННЯ

Мета полягає в обґрунтуванні значущості дебіторської заборгованості в обліковій системі та загальному процесі управління підприємства через аналіз статистичних даних, у розкритті сутності поняття «дебіторська заборгованість» у нормативній та науковій літературі, наданні оцінки підходам щодо визначення її ролі у формуванні економічних відносин між суб'єктами господарювання, а також виділенні передумов оптимізації розрахунків з дебіторами як ефективного інструментарію для забезпечення якісної системи управління. **Методика.** Теоретико-методичною основою дослідження виступає теорія державного регулювання, інституціональна теорія, а також методи узагальнення, аналізу та системний підхід. Інформаційно-аналітична база сформована в результаті опрацювання законодавчих актів України, статистичних й аналітичних оглядів щодо динаміки зміни дебіторської заборгованості підприємств України, наукових праць і публікацій. **Результати.** В результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що аналіз різних трактувань і підходів до визначення поняття дебіторської заборгованості, висвітлених в економічній літературі, характеристика особливостей та ступеня її регулювання відповідно до наявної нормативно-правової бази, виділення передумов оптимізації розміру розрахунків з дебіторами та раціональна організація обліку дебіторської заборгованості сприяє ефективному управлінню, посиленню контролю за здійсненням платежів, забезпечуючи необхідний рівень ліквідності та платоспроможності підприємства. **Практична значимість** полягає в можливості посилення конкурентних переваг суб'єкта господарювання через виділення підходів до визначення сутності поняття «дебіторська заборгованість» та обґрунтуванні ролі цього об'єкту обліку в забезпеченні платоспроможності та фінансової стійкості підприємства. Це, в свою чергу, дозволить вивести на якісно новий рівень процес систематизації внутрішніх та зовнішніх факторів, сприятиме удосконаленню автоматизації обліку та покращенню платіжної дисципліни визначеного суб'єкта господарювання.

Ключові слова: дебіторська заборгованість; облікова система; управління; організація обліку; оптимізація; розрахунки; контроль.

Постановка проблеми

Управління дебіторською заборгованістю (далі – ДЗ) виступає важливим аспектом загальної фінансової стратегії підприємства. Динаміка надходження ДЗ від клієнтів залежить в значній мірі від результативності кредитної політики або політики стягнення вимог, розроблених та впроваджених компанією [6, 13, с. 457]. Ця політика пов'язана з прийняттям конкретних управлінських рішень, які, головним чином, включають:

- визначення тривалості періоду платежу для окремих клієнтів;

- визначення розміру знижок за умов негайної оплати готівкою;

- вибір методу оцінки кредитоспроможності клієнтів та встановлення методів відшкодування позовних вимог.

Консолідація всіх цих елементів є основою для оперативного контролю за операціями з дебіторами. Впровадження моніторингу та забезпечення якісного управління ДЗ покликано мінімізувати ризик виникнення збитків та невизначеність в управлінні фінансами та, як наслідок, має запобігти ознакам фінансової кризи компанії та навіть ймовірності появи загрози банкрутства.

Аналіз змін у розмірі ДЗ доцільно проводити одночасно з оцінкою динаміки чистого прибутку та загального обсягу оборотних активів. Для цього розглянемо динаміку

дебіторської заборгованості, оборотних активів та чистого прибутку компаній України різних видів діяльності у 2015 - 2020 рр. (рис.1).

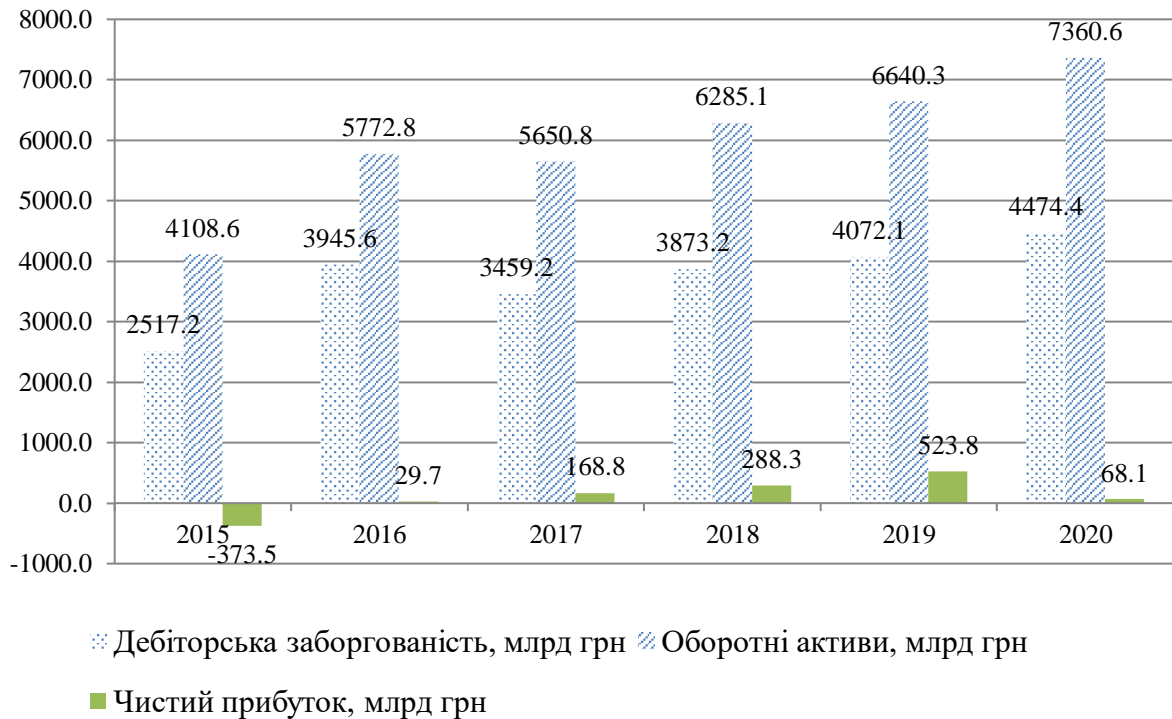

Рис. 1. Динаміка дебіторської заборгованості, оборотних активів та чистого прибутку компаній України у 2015-2020 рр.

Джерело: складено авторами за даними [3]

Відповідно до даних з рис. 1. можна зробити наступні висновки щодо динаміки дебіторської заборгованості, оборотних активів та чистого прибутку у період з 2015 по 2020 роки. Динаміка зміни розміру ДЗ ідентична з характером коливань обсягів загальних оборотних активів, що дозволяє зробити висновок про суттєву частку першого показника в структурі останнього. При цьому, траєкторія змін показників ДЗ та оборотних активів не відповідає динаміці чистого прибутку. Так, на фоні значного зростання чистого прибутку у 2017 році порівняно з 2016 роком більше ніж у 5 разів, показники ДЗ та оборотних активів зменшились, відповідно, на 12% і 2%. Особливу увагу також слід звернути на ситуацію у 2020 році, коли при збільшенні ДЗ і оборотних активів відносно показників 2019 року на 10% і 11%, відповідно, розмір чистого прибутку компаній знизився майже на 90%.

Крім цього, протягом 2015-2020 рр. спостерігається різке зростання частки

дебіторської заборгованості у складі оборотних активів до позначки у 68,3%, після чого цей показник знизився та залишався на одному рівні біля 61% (рис. 2).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз останніх досліджень і публікацій науковців та фахівців в галузі вивчення різних аспектів організації обліку та управління дебіторською заборгованістю висвітлено в працях таких науковців: Бланка І. О. [1], Берези С.Л., Вериги Ю.А., Власової І.О., Голова С.Ф. [2], Городянської Л.В., 4. Дубровська Є. В. [4, 7], Закревської О.Ю. [5], Мазаракі А.А., Малюги Н.М., Садовської І.В., Сурніної К.С., Таратути Л.В. та інших. При цьому, необхідно зазначити актуальність даного питання на поточному етапі розвитку облікових процесів, що пов'язано з оновленням кола проблем щодо оптимізації дебіторської заборгованості.

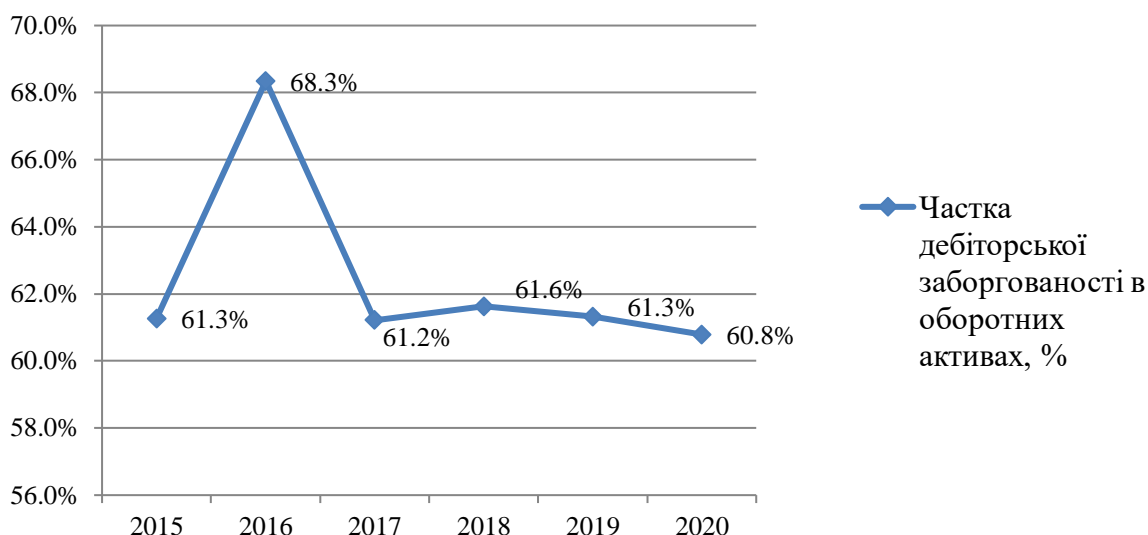

Рис. 2. Зміни частки дебіторської заборгованості в структурі оборотних активів підприємств України у 2015-2020 рр.

Джерело: складено авторами за даними [3]

Формулювання мети статті

Мета статті – аналіз сутності поняття «дебіторська заборгованість» у нормативній та науковій літературі, оцінка підходів щодо визначення її ролі у формуванні економічних відносин між суб'єктами господарювання, а також виділення передумов оптимізації розрахунків з дебіторами як ефективного інструментарію для забезпечення якісної системи управління.

Виклад основного матеріалу

Для розкриття інформації в обліку та звітності національними стандартами передбачено наступні нормативно-правові документи:

- Цивільний кодекс України;
- Податковий кодекс України;
- Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Загальні вимоги до фінансової звітності»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» (далі – П(С)БО 10) [11];
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти».

Методологічні засади формування у бухгалтерському обліку та розкриття у фінансовій звітності інформації про дебіторську заборгованість визначає П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [11], нормами якого керуються підприємства,

організації та інші юридичні особи не залежно від форм власності при формуванні та узагальненні у бухгалтерському обліку та звітності інформації про дебіторську заборгованість. Слід зазначити, що норми П(С)БО 10 не поширюються на бюджетні установи.

Норми цього Положення застосовуються з урахуванням особливостей оцінки та розкриття інформації щодо дебіторської заборгованості, встановлених іншими П(С)БО.

Відповідно до цього стандарту, під дебіторською заборгованістю розуміють – суму заборгованості дебіторів підприємству на певну дату. Під дебіторами слід розуміти юридичних та фізичних осіб, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів.

У П(С)БО 10 вказано, що дебіторська заборгованість може визнаватися активом, якщо існує ймовірність отримання підприємством майбутніх економічних вигод та може бути достовірно визначена її сума. Поточна дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги визнається активом одночасно з визнанням доходу від реалізації продукції, товарів, робіт і послуг та оцінюється за первісною вартістю.

Розглянемо нормативні документи в галузі регулювання обліку, контролю та управління дебіторською заборгованістю представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Нормативні документи щодо бухгалтерського обліку, контролю та управління дебіторською заборгованістю

Джерело: складено авторами на основі аналізу нормативної документації

№	Документ	Зміст	Використання в контрольному та обліковому процесі
1	Податковий кодекс України від 02.12.2010р. № 2755- VI	Впорядкування відносин, у сфері податків і зборів, визначає права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки посадових осіб, відповідальність за порушення податкового законодавства.	Використовується під час вивчення переліку податків та зборів в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів
2	Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні": ВР України від 16.07.99р. №996	Сформульовані основні вимоги до бухгалтерського обліку та фінансової звітності, принципи, функції та завдання.	Регламентує організацію обліку дебіторської заборгованості та відображення результатів обліку у звітності
3	Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»№2939-ХІІ від 26.01.1993	Визначає орган державного фінансового контролю в Україні, його функції та правові основи діяльності	Для організації проведення ревізії на підприємстві, зокрема, в частині різних активів
4	Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», № 2258-VIII, від 21.12.2017	Визначає поняття аудиту та аудиторської діяльності, порядок проведення аудиту, права і обов'язки аудиторів та їх відповідальність	При вивченні питання аудиту дебіторської заборгованості
5	Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку 2 "Баланс" Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999р. №87	Сутність та форма Балансу, а також загальні вимоги до розкриття його статей	Правильність визнання дебіторської заборгованості, контроль порядку їх відображення у балансі, а також для економічної характеристики та аналізу
6	Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 10 – "Дебіторська заборгованість", Наказ МФУ №92 від 27.04.2000р [11]	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про дебіторську заборгованість	При вивченні складових дебіторської заборгованості, її сутності
7	Інструкція "Про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій" затв. наказом Мінфіну №291 від 30.11.99 р	Встановлює призначення і порядок ведення рахунків бухгалтерського обліку для узагальнення методом подвійного запису інформації про наявність і рух активів, капіталу, зобов'язань та факти фінансово-господарської діяльності підприємств	Для формування бухгалтерського обліку
8	Методичні рекомендації про застосування регістрів бухгалтерського обліку, Наказ МФУ від 29.12.2000 р. №356	Спрямовані на узагальнення в регістрах бухгалтерського обліку (крім регістра позабалансового обліку) методом подвійного запису інформації про наявність та рух активів, капіталу, зобов'язань діяльності підприємств	Застосовуємо при розкритті порядку відображення дебіторської заборгованості в облікових регістрах
9	Положення про документальне забезпечення записів в бухгалтерському обліку, Наказ МФУ №88 від 24.03.95р.	Визначає порядок організації документообігу та порядок зберігання документів на підприємстві	При вивченні організації документального оформлення дебіторської заборгованості

Узагальнення нормативної документації в галузі регулювання обліку, контролю та аналізу дебіторської заборгованості дозволяє зробити висновок, що це питання регламентовано досить широким спектром нормативно-правової бази, зокрема до неї належать: ПКУ, закони, Постанови ВРУ, П(С)БО, інструкції та накази МФУ, тощо. При цьому, серед значного переліку регулюючих документів особливу роль для цілей обліку та аналізу дебіторської заборгованості виконують П(С)БО.

Отже, питання визнання й оцінки дебіторської заборгованості регулюються з боку держави, що вимагає якісного підходу до здійснення обліку, аналізу в процесі управління дебіторською заборгованістю. При цьому, крім вивчення нормативно-правової бази, необхідно дослідити повноту відтворення сутності поняття дебіторська заборгованість в економічній літературі.

Бланк І. О. вважає, що під дебіторською заборгованістю необхідно розуміти суму заборгованості на користь підприємства, що представлена фінансовими зобов'язаннями юридичних та фізичних осіб по розрахунках за товари, роботи, послуги, видані аванси та ін. [1].

Зудіна К. М. визначає поняття «дебіторська заборгованість» як право організації на отримання фінансових і не фінансових активів, яке виникає із зобов'язань юридичних та фізичних осіб в процесі господарської діяльності. Черненко Л. В. вважає, що дебіторська заборгованість є правами (вимогами), що належать продавцю (постачальнику) як кредитору на отримання боргів контрагентами, та фінансовим ресурсом, що тимчасово вилучений з кругообігу і підлягає поверненню в майбутньому.

Мараховська Т. М. та Любенко О. С. зазначають, що дебіторська заборгованість – елемент оборотного капіталу, сума боргів фізичних та юридичних осіб підприємству [8].

Іванілов О. С. вважає, що дебіторська заборгованість – складова оборотного капіталу, яка передбачає певні вимоги до фізичних та юридичних осіб з оплати товарів, продукції, робіт [7] – це відкритий кредит.

Момот Т. В. ототожнює дебіторську заборгованість із безвідсотковою позицією контрагентам [9]. Дебіторську заборгованість слід розглядати по-перше, як можливість

погашення кредиторської заборгованості, по-друге, як продукцію, продану покупцям, по-третє, як елемент оборотних активів капіталу організації.

Матицина Н. О. зазначає, що дебіторська заборгованість – це розмір неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності виконати грошові зобов'язання перед підприємством після настання встановленого договором строку оплати їх [9]. Необхідно зазначити, що таке визначення не зовсім коректне, оскільки не завжди дебіторська заборгованість означає неспроможність підприємства-покупця оплатити товари, роботи, послуги. Існують й інші причини несплати дебіторської заборгованості:

- переоформлення передачі товарів, робіт, послуг в кредит;
- можливість використання для оплати векселів, інших цінних паперів;
- виявлення фінансових можливостей для надання покупцю комерційного (товарного) кредиту;
- використання існуючих форм рефінансування заборгованості.

Лінніков В. сформулював неоднозначне визначення дебіторської заборгованості: «заборгованість юридичних або фізичних осіб, що виникла в процесі господарської діяльності певного підприємства, організації чи установи», адже в процесі господарської діяльності може виникати як дебіторська, так і кредиторська заборгованість. Разом з тим, подібне трактування дебіторської заборгованості як боргу (зобов'язань) зустрічаються й у інших авторів, а саме: В. Г. Золотогорова, А. М. Мороза, Н. М. Грабова, Н. М. Ткаченко, С. Ф. Голов [2]. При цьому справедливо зазначити, що дані автори вказують на належність боргу підприємству, що виникає в результаті господарських відносин.

Крім цього, в економічній літературі існує трактування дебіторської заборгованості як коштів в розрахунках або заборгованість інших підприємств і окремих осіб підприємству. Такий підхід висловлюють В. Г. Макаров, М. С. Білоусов, М. В. Дембінський. Тобто, автори дебіторську заборгованість трактують як не оплачені в зазначений термін розрахунки з покупцями та замовниками, а також розрахунки з іншими дебіторами.

Дубровська Є. В. визначає економічну сутність дебіторської заборгованості як «неоплачені юридичними та фізичними особами послуги ... та/або вилучені кошти з кругообігу підприємства, що мають документальне підтвердження, яке надає право на отримання боргу у вигляді грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів» [4]. Таке трактування є досить деталізованим і виступає теоретичною базою для ідентифікації дебіторської заборгованості з метою прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Окремий напрям дослідження складається з питань, присвячених особливостям класифікації ДЗ.

У вітчизняній літературі існує значна кількість підходів щодо класифікації дебіторської заборгованості з точки зору управління нею. Так, зокрема, такі автори як Ковальов В., Малькова Т., Нашкерська Г. пропонують класифікувати дебіторську заборгованість з урахуванням часових проміжків її існування, погашення чи прострочки. Такі підходи є досить різними і враховують пропозиції щодо включення до

складу її аналізу не тільки самої заборгованості, а і стану дебіторів.

Ценклер Н. І. та Кватирка П. Б. в роботі [12] визначають три ключові проблеми класифікації дебіторської заборгованості, серед яких слід назвати відсутність комплексності, відсутність чіткості при виокремленні ознак, низький рівень аналізу дебіторської заборгованості.

При цьому класифікація дебіторської заборгованості головним чином обумовлюється положеннями національних і міжнародних стандартів і вимогами фінансових звітів. Так, в міжнародній практиці дебіторську заборгованість класифікують відносно товарних і інших операцій.

Аналіз економічної думки та дослідження тлумачень дебіторської заборгованості показав, що досі не має єдиного підходу серед науковців до даної економічної категорії: визнавати її з точки зору майна (активів), або ж з боку виконання майнових вимог (розрахунки з дебіторами), включати її лише в склад оборотних активів чи розширяти її зміст і в сфері необоротних.

Висновки

В результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що аналіз різних трактувань і підходів до визначення поняття дебіторської заборгованості, висвітлених в економічній літературі, характеристика особливостей та ступеня її регулювання відповідно до наявної нормативно-правової бази, виділення передумов оптимізації розміру дебіторської заборгованості та раціональна організація її обліку сприяє ефективному управлінню, посиленню контролю за виконанням розрахунків, забезпечуючи необхідний рівень ліквідності та платоспроможності підприємства. Практична значимість полягає в можливості посилення конкурентних переваг суб'єкта

господарювання через виділення підходів до визначення сутності поняття «дебіторська заборгованість» та обґрунтуванні ролі цього об'єкту обліку в забезпеченні платоспроможності та фінансової стійкості підприємства. Це, в свою чергу, дозволить вивести на якісно новий рівень процес систематизації внутрішніх та зовнішніх факторів, сприятиме удосконаленню автоматизації обліку та покращенню платіжної дисципліни визначеного суб'єкта господарювання.

Подальші дослідження доцільно проводити у напрямі вивчення класифікаційних ознак щодо видів дебіторської заборгованості та удосконалення на цій основі підходів до її аналізу.

LENKO I. V.^{1*}, KOLIESNICHENKO A. S.²

1* student of 2 course master's degree, specialty 071 «Accounting and Taxation», National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Ukraine

2 Ph.D. (Economics), Assistant Professor, Assistant Professor of Business Intelligence, Accounting, Hotel and Restaurant Business Department, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Ukraine, e-mail: anastasihpi@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5007-9082

THE CONCEPT OF RECEIVABLES AND SOME ISSUES OF ITS REGULATION

The purpose is to substantiate the importance of receivables in the accounting system and the overall management process of the enterprise through the analysis of statistics, to reveal the essence of the concept of "receivables" in the regulatory and scientific literature, to assess approaches to determining its role in economic relations between economic entities as well as the selection of prerequisites for optimizing entitlements with debtors as an effective tool for ensuring a quality management system. **Method.** The theoretical and methodological basis of the study is the theory of state regulation, institutional theory, as well as methods of generalization, analysis and systems approach. The information and analytical base was formed as a result of elaboration of legislative acts of Ukraine, statistical and analytical reviews on the dynamics of changes in receivables of Ukrainian enterprises, scientific papers and publications. **Results.** As a result of the study we can conclude that the analysis of different interpretations and approaches to defining the concept of receivables, covered in the economic literature, the characteristics and degree of its regulation in accordance with the existing legal framework, the allocation of prerequisites receivables contributes to effective management, strengthening control over the implementation of payments, providing the necessary level of liquidity and solvency of the enterprise. **The practical significance** lies in the possibility of strengthening competitive advantages of the entity through the allocation of approaches to defining the essence of the concept of "receivables" and justifying the role of this object of accounting in ensuring the solvency and financial stability of the enterprise. This, in turn, will bring to a qualitatively new level the process of systematization of internal and external factors, will improve the automation of accounting and improve the payment discipline of a particular entity.

Keywords: receivables; accounting system; management; organization of accounting; optimization; calculations; control.

REFERENCES

1. *Sait Natsionalnoho banku Ukrainy* [Website of the National Bank of Ukraine]. URL: <https://bank.gov.ua/>
2. Blank I., Sytnyk G. (2006) Business financial management: textbook *Управління фінансами підприємств: підручник* [Upravlinnya finansamy pidpriyemstv]. Kyiv: CSTEE, 780 p.
3. Golov S., Kostyuchenko V. (2013) Accounting and financial reporting according to international standards [Bukhgalterskiy oblik i finansova zvitnist za mighnarodnymi standartamy]. Kharkov. Factor, 1072 p.
4. State Statistical Service of Ukraine. Official website [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy] [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 01 October 2021).
5. Dubrovskaya E. V. (2010) Management of accounts receivable of trucks: Autoref. K.E. : 08.00.04. [Upravlinnya debitorskoyu zaborgovanisty u pidpruyemstv vantaghnogo avtotransportu]. Kharkov, 22 p.
6. Zakrevska O. Yu. (2017) Organization of accounts receivable accounting for current trade enterprises [Orhanizatsiia bukhgalterskoho obliku potочноi debitorskoi zaborhovanosti pidpriyemstva torhivli]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, no. 20. pp. 103–106.
7. Zimovets V. B. (2019) Excessive receivables of enterprises: causes and consequences for the financial system of Ukraine [Nadmirna debitorska zaborgovanist pidpruyemstv: prychny vynyknennya ta naslidky dlya finansovoyi systemy Ukrayiny]. *Economics and forecasting*. № 2. pp. 7–21.
8. Ivanilov A.S., Smachilo V.V., Dubrovskaya E.V. (2007) Mechanism of management of the enterprise's receivables [Mechanizm upravleniya debitorskoyu zadolghennosty u predpriyayiia]. *Current problems of the economy*. 1. pp. 156–163.
9. Marakhovskaya T. M., Lubenko O. S. (2009) Management of Enterprise Receivables. [Upravlinnya debitorskoyu zaborgovanisty u pidpruyemstv]. *Gazette of the Vinnytsia National Agrarian University*. 4. p. 34.
10. Maticina N. A. (2006) Basic principles of regulation of settlement relations through the management of receivables [Osnovni zasady reguluyvannya rozrakhunkovykh vidnosyn cherez upravlinnya debitorskoyu zaborgovanisty]. *Accounting and auditing*. 12. pp. 38–42.
11. Momot T. B. (2008) Modern models for the management of enterprise receivables. [Sychnasni modeli upravlinnya debitorskoyu zaborgovanisty u pidpruyemstva]. *Scientific and Technical Collection of the Kharkiv National Academy of Agriculture*. № 85. pp. 207–211.
12. Accounting Regulation (Standard) 10 «Receivables» [Polozhennya (standart) bukhgalterskoho obliku 10 'Debitorska zaborgovanist'] [Electronic Resource]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text>
13. Censcler N. I., Window P. B. (2010) Improving the classification characteristics of receivables and their importance for strengthening the function of control and analysis of accounts [Vdoskonalennya klasyfikatsiynykh oznak debitorskoyi zaborgovanosti ta yikh znachennya v pidvyshchenni kontrolno-analitychnoy i funktsiyi obliku]. *Scientific Journal of the University of Uzhgorod: Series: Economics*. 29. 1. pp. 45–49.
14. Chuprina L.W., Yurkovskaya T. S. (2019) Organization of receivables and ways to improve it [Organizatsiya obliku debitorskoyi zaborgovanosti ta shlyakhy yiyi udoskonalennya]. *Market infrastructure*. 32. pp. 457–461.

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2021

Received: 2021.11.12